

Слово про людину і науку середньовіччя // Студентський історико-педагогічний альманах. Випуск 2. Історія університетської освіти : виникнення, становлення, розвиток : збірн. наук. праць молодих дослідн. / за ред. О.Є. Антонової, В.В. Павленко. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2014. – С. 7-17.

СЛОВО ПРО ЛЮДИНУ І НАУКУ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

Історія європейської університетської освіти сягає своїм корінням у ті часи, коли на зміну **изжившему** себе рабовласницькому суспільству приходить новий уклад життя, пов'язаний із зародженням феодальних відносин, ідеологічною твердинею якого постало християнство.

Середні віки – значний історичний період, який охоплює більш ніж дванадцять століть. Зазвичай у його межах виокремлюють три періоди: V-X ст. – раннє середньовіччя; XI-XIII ст. – розвинуте, чи "високе" середньовіччя; XIV-XVI ст. – пізнє середньовіччя, яке частіше називають епохою Відродження.

Першими термін „середньовіччя” застосували італійські вчені ще у XV ст., назвавши середні віки „темною добою” європейської історії. Вони вважали, що тоді було втрачено високі здобутки греко-римської цивілізації: люди стали грубими, жорстокими, безкультурними, нищили один одного під час майже безперервних воєн, а у політичному житті панувало безладдя. „Розум ніби одягся у саван, щоб зійти до могили, де він лишався багато віків. Світло думки згасло. Навколишній світ зі своїми радощами, природа зі своєю красою перестали говорити серцю людини. Найвищі духовні поривання почали визнаватися гріхом. Небо насунулось на землю і душило її у страхітливих обіймах”. Так характеризував італійський письменник Бартолі атмосферу середніх віків в історії Західної Європи.

Пізніше європейські вчені відмовилися від такого спрощеного розуміння суті середньовічної доби. Вони почали враховувати той очевидний факт, що середньовіччя принесло людству не лише негатив, а й серйозні здобутки, скажімо, започаткувало книгодрукування.

І сьогодні середні віки оцінюються різними дослідниками по-різному. Одні (переважно журналісти та політики) по-старому вбачають у середньовіччі „темний період” європейської історії. Інші, навпаки, помічають у середньовіччі лише світлі сторони: „лицарське” (шанобливе) ставлення до жінок, шанування людської гідності, дотримування правил честі тощо. У таких розходженнях поглядів на суть середньовічної доби відображена сама природа людини. Адже люди завжди дивилися на світ різними очима.

Як і інші періоди історії людства, середньовіччя було зіткане із суперечностей. У ньому співіснували прояви людського благородства й гідності, невмирущі культурні надбання, з одного боку, і вражаюче огрубіння людини, невігластво, релігійний фанатизм (сліпа відданість „своїй” релігії та нетерпимість до „чужих” релігій) – з іншого. Лише „темним” воно не могло бути вже тому, що після загибелі Західної Римської імперії антична цивілізація

ще впродовж кількох століть певною мірою відчувалася в Європі, адже гинуть держави, а не цивілізації.

Середні віки залишили в історії людства надзвичайно великий культурний спадок. Саме тоді на історичній карті Європи з'явився ряд сучасних держав і народів, зародилися їхні мови, їх культура, особливості їхнього мислення та поведінки. У середні віки Європа стала християнською, в ній виникли католицька, православна та протестантська церкви, розвинулася богословська думка. Відомі чудові зразки іконопису цього періоду, поява готичного та романського стилів в архітектурі, неперевершені шедеври живопису Леонардо да Вінчі, Мікеланджело та інших художників, поезія Петрарки та Данте. Середньовіччя започаткувало велику епоху книгодрукування.

У період раннього середньовіччя культура Західної Європи перебувала під впливом католицької церкви, що відігравала, крім релігійної, ще й політичну, соціальну та господарську ролі, претендуючи на перевагу над світською владою. До рук церкви потрапила й система освіти. Учні підбирали в інтересах кліру, як правило, здатних після завершення освіти поповнювати церковну ієрархію.

На відміну від античності, коли виховання дітей і юнаків було спрямоване на формування повноцінного громадянина полісу й держави, в середні віки наголос робився на їх залученні до християнських цінностей об'єднаного Святим Духом єдиного світу. Античному ідеалу фізичної сили і краси християнство протиставляло людину, стурбовану спасінням душі, самовихованням внутрішнього, а не зовнішнього початку.

Суспільство середніх віків вірило, що кожна людина від народження призначена до виконання певного виду діяльності: молитви, військової справи або фізичної праці. Тому середньовічне суспільство поділялося на три частини – духовенство, лицарство та „трудівники” (селяни і ремісники). Це були „стани”, або „порядки”, представники яких користувалися різними правами та привілеями. Вважалося, що кожна людина має „своє право”, і, лише визначивши це „своє”, особисте право, вона може вписатися у загальний порядок, знайти своє, єдине місце в ньому. Треба зазначити, що межі між станами були дещо розмитими і шлях „із грязі у князі” не був забороненим нікому – його можна було пройти за два-три покоління. Щоправда, для цього необхідно було мати певний хист, твердий характер, наполегливість і відповідні здібності.

Світогляд середньовічної людини був релігійним, світ вона сприймала через релігійні образи й поняття. Ніхто не сумнівався в тому, що початком і кінцем усього є Бог. Сперечалися лише довкола питання: як треба пізнавати світ – вірою чи розумом? Одні вважали: вірою і лише вірою, адже Бог дав людям одкровення замість будь-якого іншого знання, отож тим, хто вивчатиме Біблію, наука не потрібна, бо вони й без неї будуть мудрішими за мудрих.

„Ми маємо знати, що розум дається не лише науками, а що Бог дає абсолютну мудрість, кому захоче. Бо коли б пізнання добра полягало лише в науках, то не могли б стати абсолютно мудрими ті, хто наук не знає. Але

оскільки багато людей неграмотних посягають істину й навертаються у справжню віру за допомогою божественного одкровення, то, безперечно, *Бог дарує тим, хто має незасмічений і благочестивий розум, те, що він вважає корисним для них*”, – стверджував римський письменник й політик Кассіодор у книзі „Про вивчення наук божественних і людських”.]

Одним із непримиренних ворогів освіти був і абат цистерціанського монастиря в Клерво **Бернар** (1090-1153). Бернар народився в Бургундії, в знатній сім'ї. Ще в молоді роки пройнявся глибокою вірою до Бога, згодом вступив у цистерціанський орден і заснував власний монастир у Клерво, де були надзвичайно суворі правила життя. Високі моральні вимоги до себе, непохитна воля, проповідницький талант принесли Бернару славу святого. Хоча він залишався скромним абатом, але відчутно впливав на політику королів і римських пап. Він – один із відомих проповідників і організаторів Другого Хрестового походу (1147 рік).

Бернар був освіченою людиною. Зрозуміло, він знав твори античних філософів і погляди Августина Блаженного. Але своїми вчителями він називав апостолів, які не вчили його, як він казав, ні читати Платона, ні розуміти філософію Аристотеля, а вчили мистецтву жити. Бернар вважав людський розум настільки недосконалим, що пізнати світ, створений Богом, він не може. Людина як смертна істота не здатна зрозуміти глибину і велич світу, їй залишається лише молитися. На думку Бернара, змістом життя людини є пізнання Бога, але не за допомогою холодного розуму і логічного мислення, а через безмежну любов до нього і смирення перед ним. Тільки так можна досягти „злиття душі з Богом”, яке відкриває шлях до справжніх знань, значно глибших, ніж знання будь-якої людини. Бернар був представником містичного підходу до пізнання світу, знань, людини, для яких головним було Боже, тобто надрозумне, одкровення.

Отже, людина середньовічної Європи всі відповіді на всі свої запитання шукала тільки у Божественному одкровенні, не заглиблюючись у людську природу, в особливості людського мислення, психіки, проблеми їх розвитку.

Християнство поставилося ворожо і до античної освіченості. В „Апостольських постановах про язичеські книги” (IV ст.) читаємо: „*Цурайся усяких книг*”. В одному з послань папи Григорія I ставиться за провину як вчинок, що викликає зневагу і навіть як злочин ... , навчання когось граматики. Григорій I заборонив читання книг давніх авторів та вивчення математики, яку звинуватив у зв'язках з чародійством. Усе, про що говорилося в Біблії, сприймалося на віру, яку ставили вище за розум. Єпископ Тертуліан говорив: „Вірую, тому що це абсурдно”. Цей лозунг на декілька століть закреслив можливість звернення до розуму і занять наукою.

Переломний момент у ставленні людини середньовіччя до освіти настав за правління імператора франків **Карла Великого** наприкінці VIII ст. Карл Великий з дитинства з повагою ставився до освіти. Саме йому належить указ про створення шкіл при монастирях („Листи про заняття науками”) та капітулярій про освіту, де, можливо, вперше в історії людства було висловлено вимогу про обов'язкову освіту для всіх дітей чоловічої статі вільних жителів

держави. Щоправда, останнє розпорядження навряд чи могло бути виконаним. Важко уявити собі всезагальну освіту у VIII столітті. І все ж таки при дворі самого Карла було організовано школу, учні якої, обрані з кращих представників вищого класу, готувалися до управління державою.

Карл запрошував до себе освічених людей зі всієї Європи і багатьох з них призначив на високі державні та церковні посади. З деяких з них з часом утворився вчений гурток, який було названо **Академією**. Її членом був і сам король, який звався там Давидом (на честь біблійного царя, який служив прикладом для монарха). Ця Академія була чимось середнім між зібранням друзів та вченим співтовариством, де у вільній бесіді обговорювалися філософські та богословські проблеми, складалися та декламувалися вірші. Отже, Карл і сам з повагою ставився до талановитих особистостей і вів їх посиленій пошук території своєї імперії та інших країн. Цей підвищений інтерес до людей обдарованих став основою так званого “Каролінгського Відродження”, яке було поверховим, обмеженим вузьким гуртком людей – швидше придворною грою чи забавою. Проте воно довело, що значні реформи під силу тільки непересічній особистості, яка здатна широко мислити і рішуче діяти в ім’я великих цілей.

Академія Карла Великого проіснувала не набагато довше за її засновника. Щоправда, приклад Карла наслідували інші князі та вельможі, що мало велике значення для поширення освіти в епоху Середньовіччя. „Загальне Напучення” 789 року окреслило предмети для вивчення: „Слід відкривати школи, де дітей навчатимуть читати. У кожному монастирі та єпископському домі мають навчати псалмів, нотного запису, співу, лічби та латинської граматики”.

У цей час особливо виділяється діяльність англосакса **Алкуїна** (735-804 рр.). Алкуїн був ученим ченцем родом з Нортубрії. Карл зустрів його випадково під час свого перебування в Італії і був настільки вражений освіченістю і талановитістю цієї людини, що умовив переїхати до своєї столиці Аахена і зробив своїм найближчим радником. Алкуїн написав відомі філософські та богословські твори, його підручники з філософії, математики, граматики та інших предметів, побудовані за катехізичним методом, широко використовувалися у тогочасних школах. В останні роки свого життя Алкуїн став абатом багатющого монастиря Святого Мартіна у Турі, де також відкрив школу та започаткував велику бібліотеку. Численні учні видатного мислителя стали відомими вчителями монастирських та церковних шкіл Франції. З ім’ям Алкуїна пов’язане також і остаточне введення семи вільних мистецтв у середньовічну систему освіти.

Система освіти середньовіччя починає складатися наприкінці V – на початку VI ст. Римський письменник V ст. Марціал Капелла пропонує ідею „семи вільних мистецтв”, серед яких основою всіх знань виступають перші три – граматика, риторика й діалектика. Остання тлумачиться як мистецтво логічного міркування і його вираження в мові, тобто як формальна логіка. До решти „мистецтв” належать арифметика, геометрія, астрономія і музика. Пізніше, інший вчений – Северин Боецій детально розробив і обґрунтував ідею

„семи мистецтв”, розділивши їх на дві групи. *Аніцій Манлій Северин Боецій* (бл. 480-525 рр.) - своїми філософськими творами ("Про Трійцю", "І Отець, і Син", "Проти Євтихія та Несторія" та ін.) заклав основи нового типу філософського мислення, визначив нові критерії інтелектуального життя європейського суспільства, визначив нову систему освіти.

Розуміючи, що мовою культури нового світу стала латинська, він дбає про створення писаних латиною підручників, що узагальнювали й інтерпретували в доступній формі досягнення греків у головних на той час галузях знання (арифметиці, музиці, геометрії та астрономії). Саме Боецій остаточно поділяє тодішню систему "семи вільних мистецтв" на два рівні - вищий ("тривіум") та нижчий ("квадривіум").

Перша група навчальних предметів ("тривіум" чи „трипуття”) містила власне гуманітарне знання (граматику, риторику, діалектику); до другої групи ("квадривіум" чи „чотирипуття”) входили „мистецтва” природничої орієнтації (арифметика, геометрія, астрономія, музика). Нова структура навчання передбачала "математичну" освіту як передумову істинної науки - філософії. На перший план висувалась систематичність освіти, а змістовність відходила на другий план, не втрачаючи, звичайно, своєї цінності.

Цілком у річищі нової культурної епохи реформатор вважав, що найважливішим у навчанні є прищеплення людині певного напрямку мислення, дотримання в розумовій діяльності суворої дисципліни, яка допоможе засвоїти будь-який навчальний матеріал. С. Боецій вважав, що саме на творах Платона й Аристотеля слід базувати інтелектуально-культурний простір нової епохи. Тому він зробив багато перекладів з грецької мови на латину, додав до них докладні коментарі.

Програма елементарних шкіл періоду Середніх віків передбачала вивчення абетки, формування у дітей навичок читання та письма, засвоєння ними найпростіших релігійних текстів і основних молитов. Навчання співу й участь у богослужінні були обов'язковими компонентами шкільної освіти. В епоху пізнього Середньовіччя для навчання дітей у цих школах користувалися спеціальними навчальними посібниками, які містили матеріали, написані латиною та рідною мовами.

Практично вся система освіти середньовіччя концентрувалася у руках католицької церкви. Саме тому методика роботи церковних шкіл повністю відповідала завданню озброєння дітей знаннями догматів церкви й усунення будь-яких вагань щодо віри. Все навчання спиралося на методи заучування. Книги у середньовічні часи були великою рідкістю й коштовністю, тому учні їх, як правило, не мали. Книга була, у кращому випадку, лише у вчителя. Саме з неї він викладав, тобто просто читав відповідні тексти, частіше за все навіть без коментарів. Процес навчання зводився до заучування напам'ять і відтворення великих і складних за змістом текстів, до того ж написаних незнайомою мовою. Така методика призводила до величезного відсіву учнів, залишаючи тільки тих, які мали гарну пам'ять. Часто навчання проходило „на слух”. Учень слухав, потім голосно повторював. Якщо не міг повторити, отримував різку, доки не вбивав собі в голову прочитане, при цьому не

обов'язково розуміючи заучене. Учень мусив вірити в правдивість запропонованого тексту, оскільки це було виголошене вчителем: сліпа віра в учителя, в його авторитет була характерною рисою середньовічної школи. „Magister dixit” – вчитель сказав. Це вимагало сліпого підкорення і не передбачало ніякої творчості й самодіяльності учнів.

Звісно, серед учнів середньовічної школи часто траплялися діти здібні, обдаровані. Проте неординарна дитина завжди потребує особливої уваги: вона задає незручні запитання, намагається усвідомити сутність матеріалу, часто нестримана у висловах та поведінці; при цьому вона дуже вразлива, чутлива до образ і нерозуміння з боку вчителя та учнів. Сама атмосфера тодішньої школи не дозволяла такій дитині задовольнити свої потреби у знаннях та розвитку здібностей. До того ж і вчителі не відрізнялися особливою любов'ю до таких вихованців, яким, як правило, діставалося різок частіше за інших дітей за „невихованість та недисциплінованість”.

Однак, не зважаючи на всі перепони і несприятливу атмосферу, саме у середні вікі з'являється категорія людей, поглинених знаннями – професійних учених, завдяки зусиллям яких відкривалися перші європейські школи й університети, швидко розвивалася філософська думка.

Виділяють чотири великих напрями середньовічної науки: фізико-космологічний, вчення про світло, наука про живе, комплекс астролого-медичних знань. Що стосується алхімії, то вона являє собою специфічний феномен середньовічної культури, що містить у собі такі компоненти, як наукові узагальнення, фантазію, логіку і міфологію.

З часом потреби господарювання спонукали вивчати ґрунти, метали, спостерігати природу, робити фізичні та хімічні досліді. У цих умовах зросла роль експериментального пізнання світу. Розвиток світських наук поступово зробив експеримент авторитетним: в епоху Середньовіччя в Європі було винайдено годинник, технологію виробництва паперу, дзеркала, окулярів, проводилися медичні досліді. Крім того, XI століття – це час хрестових походів, час пробудження інтересу людей до живого розумового руху. Розум хотів не тільки вірити, але й пізнавати. Тому з розвитком практики господарювання, накопичення дослідних знань принцип “Вірую, щоб розуміти” було замінено новим – “Розумію, щоб вірити”.

Слід підкреслити, що в цей період активно розвивається *схоластика* (від слова „схола”, тобто „школа”) – система мислення, дослідження і викладання, яка прагнула примирити розум з релігією. За її допомогою церква намагалася опанувати досягнення у галузі логіки і спрямувати їх у бажане їй русло. Найбільш яскраво схоластика виявилася в головному вченні Середньовіччя – Богослов'ї: “Святе письмо” і “Святий переказ” – основні праці схоластики. Схоластики після тривалої перерви відновили вивчення античної спадщини, звернулися до найважливіших проблем пізнання, займалися вивченням усіх доступних наук. Найвідоміші схоласти – П'єр Абеляр, Альберт Великий, Фома Аквінський. Роджер Бекон, головним твором якого була “Велика праця”, де він висуває ряд незвичайних здогадів, мріє про літальні

апарати та підйомні крани. Його творам церква оголосила анафему, а сам він 14 років провів в ув'язненні.

Це були професори, які прославилися своїми вченими богословськими творами. Вони прикладали всі свої таланти та знання – часом досить широкі – до того, щоб узгодити вчення та канони церкви з тими випадковими уривками наукових відомостей, які їм пощастило знайти в перекладах праць великого філософа давнини Аристотеля. До речі, Аристотель був чи не єдиним грецьким філософом, окремі твори якого дозволялось вивчати, та й ті в перекладах учених-ченців. Крім того, схоласти широко користувалися текстами (сентенціями) зі Святого Письма, обґрунтовуючи свої висновки авторитетом церкви.

Вчені-схоласти ставили собі за мету систематизувати зміст християнської віри на основі розвитку своїх розумових здібностей, загострення мислення. Вони відновлювали вчення античної спадщини, зокрема логіку Аристотеля, намагаючись на їх основі пояснити церковні догмати. В цілому схоластика сприяла розвитку абстрактного мислення, однак вела лише до гімнастики розуму!

Історії відомі випадки, які сьогодні можуть сприйматися як історичний анекдот. Проте вони дуже яскраво ілюструють атмосферу наукового світу того часу, в якому людина талановита, мисляча просто задихалася від неможливості отримати відповіді на питання, що її цікавили. *Приклад перший.* Як уже зазначалося, в середньовіччі дуже популярними були твори Аристотеля, на які посиалася церква, навчаючи студентів. Богослови обрали з цих творів усе те, що не суперечило християнському вченню. І ці вибрані праці були оголошені абсолютною істиною. Будь-який факт, будь-яку думку, навіть якщо в ній містилися явні помилки, студенти повинні були сприймати на віру, без найменших сумнівів. Доходило до смішного. Наприклад, складаючи опис мухи дві тисячі років до того, Аристотель прорахувався. Він написав, що в неї десять ніг. Як на гріх, саме цей його твір потрапив до списку, затвердженого церквою. Століття за століттям поважні філософи повторювали слідом за Аристотелем його помилку. І нікому навіть не спало на думку спіймати набридливу комаху та перерахувати її ніжки. Більш того, якщо хто-небудь і помічав невідповідність, то переконано стверджував, що перед ним, звичайно, муха-виродок, а великий Аристотель все одно правий!

Приклад другий. Уявіть собі атмосферу теплого літнього дня в університетському саду Н-ського університету, де і сталася ця історія. Два професори факультету філософії, гуляючи доріжками парку, завели між собою дискусію: чи є в крота очі? Один професор стверджував, що очі кроту не потрібні в підземному світі, тому їх у нього немає. Другий же професор дуже переконливо доводив, що, як у будь-якої божої тварини, очі в крота повинні бути, бо таким його створив Господь. Суперечка продовжувалася вже досить тривалий час. Обидва професори демонстрували неабиякі здібності ведення подібного діалогу. За їхньою розмовою спостерігав садівник. Не витримавши, він підійшов до вчених мужів і запропонував їм спіймати живого крота, щоб подивитися, чи є в нього насправді очі. На це поважні філософи відповіли: „Ми

ведемо абстрактну суперечку про те, чи є в абстрактного крота абстрактні очі. А для цього зовсім не потрібна жива істота”.

І, нарешті, *приклад третій*. Мертва наука схоластів, що зміцнювала позиції церкви, не обходила широких верств населення. Звичайні люди не розуміли її. І це стосується не тільки неписьменної більшості. Навіть люди освічені були до неї байдужими. Крім того, основні твори церковної літератури писалися латинською мовою, яка була чужою і незрозумілою для більшості європейських народів. Латина стала мовою європейської освіченості того часу, а необхідність користуватися при богослужіннях книгами, написаними нею, спонукала церкву піклуватися про навчання майбутнього духовенства хоча б елементарним знанням. Проте знання ці, частіше за все, так і залишалися елементарними. Сталася ця історія в X столітті за часів владарювання короля Генріха II. Король вирішив трішки пожартувати над єпископом падернборнським Мейнверком, наказавши капелану потихеньку підчистити у нього в тексті заупокійної обідні перший склад (за рабів та рабинь твоїх). Як і очікував імператор, єпископ не помітив цього і, відправляючи обідню, урочисто співав: „За ослів та ослиць твоїх”. Коли Мейнверк дізнався про все, він дуже розсердився, спіймав зухвалого капелана й жорстоко покарав його. Але потім, пожалівши бідолаху, він подарував йому нову рясу.

Хрестові походи, знайомство з арабською культурою сприяло розширенню знань середньовічного європейця у галузі медицини, астрономії, географії, математики та інших наук. „Інформаційний голод” інтелектуальної еліти суспільства вже не могла задовольнити церковна схоластика. Тому вчені, які знали і прагнули пізнати більше, ніж дозволяла церква у своїх школах, почали створювати позацерковні спілки. До них приєднувалися всі бажаючі, хто хотів у них навчатися. Так, у XII ст. в Європі почали з’являтися перші університети (від латинського слова „universitas” – сукупність) у Болоньї, Парижі, Падуї, Салерно... Це були не бачені раніше корпорації вчителів-магістрів та учнів-школярів. Університетська вчена спільнота – аналог цеху середньовічних ремісників: школяр – учень, бакалавр – підмайстер, магістр чи доктор – майстер. Це було дійсно учнівсько-вчительське, згуртоване в корпорацію, вчене братство. **Навчаючи, вчитися самому** – формула середньовічної вищої освіти. Сьогоднішній учень – завтра вчитель, сам був не проти повчитися на вченого Майстра, наприклад, у славетного Абеяра, який залишив Собор Паризької Божої Матері та пішов Європою навчати – вчити вчорашніх учителів.

„Жадаючі знань” учені люди, які мандрували Європою, у XII столітті стали звичним явищем. Серед них значну частину складали так звані **ваганти** (від латинського дієслова „vagari” – бродити), які являли собою культурну найобдарованішу верхівку середньовічного учнівства. Це були шукачі кращої школи з кращою вченістю. З кількома книжками за плечима їх можна було зустріти на багатьох дорогах Європи. Серед вагантів було чимало поетів. До нас дійшли збірки студентських пісень і віршів часів середньовіччя. Про них казали, що „вони збирають знання по школах, як бджоли свій мед по квітах”.

Тоді жартували, що „школярі вчать ся шляхетних мистецтв – у Парижі, медичних припарок – у Салерно, древніх класиків – в Орлеані, судових кодексів – у Болоньї, демонології – у Толедо...” І дійсно, університети виникали по всій Європі: у Болоньї (1158), Оксфорді (1168), Парижі (1200), Кембриджі (1209), Празі (1348), Кракові (1364) та в інших містах. Різні школи славилися високим рівнем викладання окремих предметів. Так, школа в *Орлеані* славилася вивченням латинської мови, а школа у *Шартрі* – студіями з природничих наук. Хто хотів стати добрим знавцем права, їхав учитися до *Болоньї*. Хто прагнув здобути фах лікаря, подавався до *Салерно*, на південь Італії. Бажаючих оволодіти філософськими і богословськими знаннями приваблював *Париж*. А в Англії найвідомішим освітнім центром був *Оксфорд*.

Навчання в середньовічному університеті велося латинською мовою. Всі викладачі гуртувалися в особливі організації, так звані *факультети* (від латинського слова „*facultas*” – *здібності*, тобто здатність викладати чи вивчати той чи інший предмет). Пізніше під словом „факультет” почали розуміти те відділення університету, на якому викладалася та чи інша галузь знань. Університети мали чотири факультети. „Молодший”, або „артистичний” (від латинського „*ars*” – мистецтво), – найбільш численний. Це був загальноосвітній факультет зі строком навчання 5-7 років, протягом яких вивчалися „сім вільних мистецтв”. На нього приймали практично всіх бажаючих. Крім того, було ще три „старших” факультети: медичний, юридичний, богословський (строк навчання 5-6 років), на які студентів приймали лише по закінченні „артистичного” факультету.

Таким чином, навчання мало приблизно такий вигляд. До п’ятнадцяти років хлопець навчався латинської мови, читання, письма та рахунку в монастирській чи міській школі. По закінченні школи він – учень університетського магістра загальноосвітнього факультету, тобто „семи вільних мистецтв”. Це навчання тривало упродовж двох років. Юнака вчили Аристотелевій логіці та фізиці, залучали до участі у студентських диспутах, а потім випробовували на ступінь бакалавра. Наступні два роки відводилися на слухання лекцій з метафізики, психології, етики, політики (знову ж таки за творами Аристотеля). Вивчалися космологія і математика. Далі студент починав учителювати. Він ставав помічником магістра, який вів диспути, де виступав у ролі відповідача. Результат цієї праці – іспит на ступінь ліценціата. Перша лекція у новій якості – і він уже магістр мистецтв. Ще два роки молодий викладач навчає студентів, але й навчається сам. Двадцять один рік – початок кар’єри магістра, а за плечима вже шість років університетської науки. Паралельно з обов’язковою дворічною викладацькою діяльністю можна було починати слухати курс якогось „старшого” факультету. Там свої правила іспитів, свої вікові межі. Після іспитів одержували ступінь магістра права, медицини чи теології. Але, щоб навчати теології, потрібно було, щоб учителю виповнилось 34 роки і щоб цьому передували вісім років навчання. Навчатися на богословському факультеті було найважче. Одних тільки бакалаврів треба було одержати трьох видів: бакалавр Біблії, бакалавр сентенції та повний

бакалавр. Отже, весь час університетської науки витрачався на оволодіння майстерністю навчати. Навчати Смислу й навчатися Смислу. Це й є домінанта інтелектуального – ученого – Середньовіччя.

Для того, щоб здобути вище знання „доктора наук”, треба було закінчити повний курс навчання в університеті (11-15 років).

Основними методами навчання в університетах були лекції і диспути; студенти виконували багато вправ і писали письмові роботи – трактати. *Лекція* (lectio – читання) являла собою читання тексту, який вивчався, та пояснення цього тексту у вигляді коментарів до нього або до його окремих частин. Студентам теологічного факультету читали „Святе Писання” та „Сентенції” Петра Ломбардського (XII ст). Ці „Сентенції” і були коментарем християнського вчення, ставши основою схоластики. З часом праця лектора спрощувалася, бо складалися коментарі до цих коментарів, які згодом звелися до так званих „питань”. Другою формою навчання був *диспут*, основою якого було питання для обговорення. Тезу обирав магістр. Заперечення висував або він сам, або його студенти (у тому числі й ті, які випадково потрапили на диспут). Бакалавр потрібними аргументами підтримував тезу і відповідав на запитання. Магістр міг будь-якої миті зупинити суперечку, особисто завершивши її своїм словом. Але він міг і повернутися до цієї тези коли-небудь іншим разом, не підтримуючи, а заперечуючи свою ж тезу. Отже, ступінь істинності тези був не таким вже й важливим. Важливою була техніка її захисту або спростування.

Одним із способів логічного мислення був силогізм, відомий ще з античних часів. Це – спосіб отримання нового висновку на основі кількох (переважно двох) різних суджень. Ось приклад силогізмів середньовічних філософів:

1. Будь-яке хвилювання – це рух душі.
2. Любов до Бога – це хвилювання. Отже, любов до Бога – це рух душі.
1. Жодна людина не може пізнати істинної мудрості.
2. Філософ – людина. Отже, філософ не може пізнати істинної мудрості.
1. Люцифер не хотів служити Богу і повстав проти Творця.
2. Люцифер – ангел. Отже, деякі ангели не хотіли служити Богові і повстали проти свого Творця.

Звичайно, силогізми були набагато складнішими, коли йшлося про важливі питання світотворення.

Безпредметна словесна суперечка і була предметом, що володів усіма думками середньовічного вченого. Суперечка про безперечне. Обговорення того, що не можна обговорити. І тому про що завгодно. Саме так – *диспутами прощозавгодно* – називалися дискусійні апофеози університетської вченості. Тільки один раз на рік упродовж двох тижнів відбувалися словесні баталії, на яких відгострювалася майстерність вести наукові та релігійні диспути. Можливо саме у диспутах на досить абстрактні теми і міг проявити себе талановитий учень. Ці словесні суперечки розвивали вміння розподіляти факти у логічній послідовності, абстрактно мислити. Слід відзначити, що студенти жили за власні кошти і це дуже ускладнювало умови навчання для

обдарованих вихідців із навіть досить заможних сімей, не кажучи вже про простих міщан. В університетах уже не діти, а юнаки могли потрапити до талановитого вчителя і розкрити свою обдарованість.

Середньовічні університети були автономними установами, які мали органи самоврядування. Вони, як і цех ремісників, мали різні привілеї, користувалися великою самостійністю і часто не підкорялися місцевій владі. Відстоюючи свою незалежність, співтовариство вчителів та учнів нерідко зверталося до короля, щоб захистити свої права, або вдавалося до страйку – припиняло навчання і покидало місто. Міська влада переважно просила їх повернутися назад, адже свій університет був честю для будь-якого міста.

Таким чином, можна констатувати той факт, що хоча середньовічні вчені познайомили людину середньовіччя лише з частиною спадку, залишеного світу Давньою Грецією та Давнім Римом, вони пробили „вікно” у стіні, яка відділяла середньовічне суспільство від багатющої скарбниці знань, здобутих трудом та генієм греків і римлян. Вони посіяли смуту та сумніви у розумі людей, які стояли на колінах перед інквізицією. Те, що всупереч гонінням було зроблено цими мислителями, розвинули вчені, які жили пізніше.

Завдяки своєму статусові університети відігравали значну роль у розвитку культури, руйнуванні феодальної обмеженості. І, не зважаючи на ряд негативних моментів у їхній діяльності, саме вони підготували підґрунтя для подальшого розвитку науки. Саме тому сьогодні ми звертаємось до цієї скарбниці знань, думки, пошуків, якими так багата історія університетської освіти Європи.

О.Є. Антонова
доктор педагогічних наук, професор